

25.11.05, שיחה עם:

צופיה (סופי) שורץ - זיסקינד

משוחח ועורך: צבי רז

הערות העורך: זו למעשה השיחה השלישית עם צופיה. שתי השיחות הראשונות נערכו לפני למעלה משלוש שנים. אלא היו הראיונות הראשונים שלנו, בני דור שני, עם בני דור ראשון, ילידי קובל. סיפור הישרדותה המופלא של סופי הדיר מאיתנו שינה אותנו הלילה.

שלוש שנים מאוחר יותר, לאחר ראיונות רבים שערכנו עם בני הדור הראשון, עדיין חסר לנו הרבה מידע על התקופה הנוראה של הכיבוש הנאצי. סופי היא אחת מהניצולים הבודדים שחיו בתקופה זו בקובל עד שערב האקציה הראשונה, היא- עם עוד שלושה מחבריה, ברחו מהגטו. שלושת חבריה נרצחו כעבור מספר ימים ורק היא, לאחר תלאות ונדודים ברחבי אוקראינה, הגיעה ארצה עם חברה קובלאית שפגשה בדרך.

חזרתי אל צופיה לבקש שתספר ככל שניתן על קובל ויהודיה תחת כיבוש הצורר הנאצי.

נושא השיחה: הנאצים בקובל

היום בו נכנסו הגרמנים לקובל:

המלחמה פרצה ב- 20 ביוני 1941. ביומיים-שלושה הראשונים עוד היה הצבא הרוסי בקובל. אף אחד לא חשב שהגרמנים כבר באים, נכנסים לעיר. ביום רביעי הם התחילו להפגיז אותנו. הם הפציצו אותנו כנראה ממרגמות. בעת ההפגזה הלכנו לוולקה. וולקה זה כפר סמוך לקובל. גרנו ברחוב קרליובה בונה, מאוד קרוב לתחנת הרכבת של העיר וזה היה יעד ברור להפגזות. הבית היה באותה תקופה מלא ידידים וחברים ופליטים. זה לא היה כל כך פשוט לפליטים להמשיך ולברוח מזרחה, היה צריך להשיג רישיון מהרוסים. הקובלאים עצמם השתדלו בתקופת הסובייטים להישאר בקובל. היו כאלו מהפליטים שקיבלו רישיון לעבוד והיו כאלו שלא רצו להישאר ולעבוד, רצו לחזור לפולין הכבושה ואותם שלחו עם רכבות לסיביר. אנחנו נשארנו בבית. באותו יום שני של תחילת הפלישה הגרמנית לרוסיה אבא היה בבית חולים וביקש שנלך למכרים שגר בוולקה. הלכנו ברגל לשם. העוזרת שלנו נשארה בבית והיו בבית גם קצת פליטים. לפני ההפגזה הגדולה חזרתי הביתה. באתי להתרחץ.

באותם ימים הייתי בדיוק לאחר הבגרות, הייתי אז כבת 17, את הבגרות עשיתי בתקופה הרוסית, בבית ספר פולני היות ואת "תרבות" וקלרה ארליך איחדו לבית ספר ביידיש ויידיש אני לא ידעתי. היו איתי בבית הספר עוד כמה יהודים, אבל לא קובלאים. השתלבתי במהירות בלימודים, היו לי שם הרבה ידידים ומכרים. הייתי תלמידה טובה. תעודת הבגרות נתנה זכות להמשיך וללמוד באוניברסיטה, הייתי אמורה להתחיל ללמוד באוניברסיטה של למברג, לבוב. הגרמנים פלשו שבוע ימים אחרי מסיבת הסיום. ביום רביעי וחמישי הם הפגיזו וביום שישי כבר היו בקובל, הראשונים נכנסו רכובים עם אופנועים. את אלו ראיתי דרך הגינה של הבית.

הגרמנים כל כך הפגיזו ליד הבית שלנו שהורידו את הכל, כך שאפשר היה לראות את נחל הטוריה מהבית. זה היה מזל שלא פגעו בבית. אבא היה אז בתפקיד בבית חולים. לא ראינו את מהלך ההפגה, ישבנו במרתף הבית. שם היינו מאחסנים לפני המלחמה את "הדברים הטובים", שימורים, ריבות וכו'. רק אחר כך אמא הגיעה הביתה. כאמור חזרתי הביתה כדי להתרחץ. אמבטיה היתה מותקנת בתוך הבית, גם השירותים שלנו היו בתוך הבית. היו בתים, לדעתי היו די

הרבה בתים, שחיו ברמה מסוימת, ובבתים שלהם היתה אמבטיה ושירותים, גם אצל סבתא שלי כך זה היה.

אני זוכרת שלפני פלישת הגרמנים המפקד של הרוסים, האחראי על ענייני הרפואה בסביבה, רצה לקחת את אמא ואותי לקייב. לא את אבא, הוא היה בתפקיד. אבל לא רצינו לעזוב את הבית בלי אבא ששהה בבית החולים. לא זוכרת עד כמה עבודה היתה בבית החולים. הוא טיפל בפצועים. אז, בתקופת הרוסים, כבר לא היה בית חולים יהודי, היה לבית חולים כללי. מצד אחד לדרך (רחוב לוצקה) היה בית החולים הפולני לשעבר שהיה בהנהלת ד"ר יבורובסקי, ומהצד השני בית החולים היהודי לשעבר, שאבא היה המנהל שלו בזמן הרוסי. אין לי מושג אם היה ההבדל מהותי בין בתי החולים, זה צריך לשאול את אחותי (פירה זיסקינד-רוזנבלט, החיה בפריז) שהיא בקטריוולוגית. היא חזרה לקובל מוורשה בשנת 1939 (עם הכיבוש הנאצי של הצד המערבי של נהר הבוג) ועבדה שנתיים בבית החולים היהודי בעיר. לא, לא זוכרת את פסיה שייניס (אחותו של ישראל שייניס), האחות הראשית בבית החולים היהודי ולא את חברה בקון (חוברת הנצחה מס' 13). אל תשכח בת כמה הייתי אז (בת 17 בערך). הכל התגלש כל כך מהר... כן, את דורקה גודיס אני מכירה, מדברת איתה עד היום, תמיד קובעות שניפגש בתל אביב אבל זה אף פעם לא מתממש... בנוגע לבתי החולים, אני חושבת שבשני בתי החולים היתה כירורגיה. בית החולים הפולני היה גדול מהיהודי, לא יודעת כמה מיטות היו שם. גם לא יודעת כמה רופאים היו בסגל. לא הייתי מבקרת את אבא לעיתים קרובות בבית החולים, מכוון שהיה די מרוחק, חוץ מזה לא היה לי מה לחפש בבתי חולים. ואז הגיע המפקד הרוסי ואמר שיש מקום ברכבות ואנחנו יכולות לקחת משהו. כך אחותי ברחה מקובל עם בעלה מיכל רוזנבלט ועם פרידה אחותו (הבת של פרידה היא חוה בוכולד החיה בפריז - כתבה בחוברת זו).

לשאלה אם אבא המשיך לנהל את בית החולים היהודי עם כניסת הנאצים, עונה צופיה לאחר מחשבה ארוכה: לא חושבת שהיה אז בכלל מנהל. בית החולים הפולני המשך להיות פעיל. אני יודעת רק שאבא העביר מכרים יהודים חולים (לאו דוקא קובלאים) מבית החולים היהודי לפולני, כדי להציל אותם. הבת שלו חיה בארץ, גרה בחולון. אני מניחה שאבא המשיך בפעילות הרפואית גם בתקופת הנאצים. בשנה הראשונה של הכיבוש, לפני הקמת הגטו, קיבלו אנשים חולים לבית החולים. אני למשל עבדתי בבית מרקחת גם לפני הקמת הגטו. גם אחר כך, עם הקמת הגטו, הייתי יוצאת לעבודה. עבדתי אצל מכרים. עבדתי כי בני האדם היו צריכים לעבוד, מי שלא עבד אז... היהודים השתדלו לעבוד בכל עבודה שהיתה. היו שהלכו לעבוד בגינות, בשדות, בכל מיני עבודות עבדו כדי לקבל אישור עבודה מהגרמנים. בהתחלה לא ידענו שהאישורים חשובים כל כך. מי שלא עבד היה עלול להיות נשלח בלי לחזור... בודאי שאני מכירה מקרים כאלו. האבא של גוטקה זיסקינד, הדוד שלי, נעלם פתאום. כן, הוא נעלם בגל הראשון, עם כניסת הגרמנים לעיר. אז עדיין לא חילקו תעודות (אישורי עבודה). כשנעלם האח של אבא, אבא לקח פולני שעבד ברכבת, נתן לו כסף שיברר היכן האח. הגרמנים אמרו שלקחו את היהודים שנעלמו לעבודה ע"י קייב. אבא בקש מהפולני שיסע ויחפש ויוציא את האח. אבל הרגו אותם כמה קילומטרים מקובל...

שאלה: מתי נודע לך מזה?

צופיה: זה נודע כשהיינו בגטו.

שאלה: נחזור ליום שהגרמנים נכנסו לעיר, קודם לכן סיפרת שרצית לחזור לבית ולהתרחץ. צופיה: כן. התחילו אז להפגין. אחר כך אמא חזרה הביתה. היא היתה אצל המכרים יהודים ליד קובל. שם היה גם יער יפה, לפני המלחמה יצאו לשם בימי הקיץ לקיט. אמא חזרה הביתה לראות היכן אני. אחותי כבר לא היתה בקובל. בעלה, מירון רוזנבלט, רצה לברוח. כן, הוא כתב בספר קובל, בכלל היה בן אדם מאוד מעניין. לא ברחנו, היינו בבית עם כל הדודים ובני הדודים. הסתרנו מתחת לגג בני דודים שבאו מפולניה, מוורשה.

שאלה: בתקופת הרוסים הסתרתי?

צופיה: לא. בתקופת הרוסים היו לפליטים אישורים. בני הדודים שלי הלכו ביחד איתי לבית הספר באופן רשמי. אבל היו בבית (בתקופה הרוסית) מלא באנשים שהסתתרו. היו באים והולכים. אבא היה פעיל מאוד ב"טאז". כמה פעמים בשנה נסע לוורשה, היו פגישות, הכיר אנשים (שאחר כך הגיעו כפליטים לקובל). בחדר שלי נכנסה לגור רק הדודה, דודה אלקה שאהבתי אותה כל-כך...

שאלה: מה את זוכרת מהפעולות הראשונות שעשו הגרמנים בקובל?

צופיה: בהתחלה היו אלו שנתפסו ביחד עם הדוד **דוד**. דוד היה סיטונאי מצליח. שוקולד וגם של דברים קוסמטיים. הם גרו ביחד עם סבתא שלי בבית פרטי. גרו בחולות, ליד הגן הציבורי, בזמן הפולנים התזמורת היתה מנגנת שם, הבית היה ממוקם לא רחוק מתחנת הרכבת של המטענים. כשהלכתי לגימנסיה קלרה ארליך הייתי עוברת ליד ביתה של סבתא. גרתי בפינה של הרחובות קרליובה בונה וליסטופדובה והייתי הולכת לגימנסיה בדרך כלל דרך רחוב וורשבסקה. אם הייתי ממשיכה עד רחוב סנקיביצ'ה, שהוא רחוב סטרה קוליובה, הגעתי ישר לגימנסיה. אבל לפעמים הייתי נכנסת רחוב אחד או שניים קודם, לדוגמא לרחוב פוניאטובסקי. בתקופת הרוסים הלכתי לבית ספר פולני שהיה במבנה של הבניין החדש של "תרבות" שהיה ממוקם ע"י הטוריה (רחוב יורידיקה). המבנה של הגימנסיה העברית שימש בבוקר כבית ספר רוסי ואחר הצהריים אנחנו למדנו שם בשפה הפולנית. לבית הספר הזה הייתי יורדת ברחוב קרליובה בונה ופונה שמאלה ובדרך עוברת דרך הבית של **לולה פרידמן-אינגבר**, שם הרחוב לא זכור לי.

שאלה: נחזור לתקופת הנאצים. ביום הראשון עדיין לא ידעתם מה קורה. מה קרה בהמשך?

צופיה: היו אנשים שידעו טוב מאוד גרמנית. כן, גם אני ידעתי, למדתי גרמנית בקלרה ארליך, לא ידעתי כל כך טוב, אבל היה לי מורה טוב. בשנתיים "הפולניות" שלי, בהן יצאתי לצד הארי והתחזיתי לבחורה פולניה, עשיתי עצמי שאני לא יודעת טוב גרמנית, כי מנין לפולניה לדעת גרמנית? עם תחילת הכיבוש היה צריך להתארגן, לעשות משהו, כך אני ראייתי את זה, לא ברור אם אפשר לסמוך על זה. היה אדון **פומרנץ** עורך דין והיה אדון **כהן** שמשפחתו לא היו קובלאים במקור. הם היו פעילים, ארגנו את כל אלו שהיו צריכים ללכת לעבודה ולחזור מהעבודה. זה לא ממש התחיל ביום הראשון לכניסת הגרמנים, לקח זמן. אבא לא היה פעיל. אני לא מוסמכת להגיד מה היו, מה עשו (היודנראט), אך בסך הכל בקובל היו אנשים נחמדים. לא זוכרת שהפעילים (היודנראט) עשו משהו, אסרו מישהו. אבל מי יודע... לא, אני לא זוכרת שהגרמנים תלו אנשים.

שאלה: האם את זוכרת שבתקופת הרוסים, שפטו אנשים, תלו אנשים?

צופיה: לא. מה הרוסים תלו אנשים???

שאלה: היו שמועות כאלו, את לא שמעת על כך.

צופיה: בתקופת הרוסים אנחנו היינו בבית ספר שדיבר פולנית. אבל היה לנו פוליטרוק ורקדנו ועשינו הצגות ולמדנו. כן, רמת הלימודים בתקופת הרוסיים היתה גבוהה. גם הביאו לקובל יותר הצגות מאשר בזמן הפולנים.

שאלה: האם היו חיי תרבות בזמן הגרמנים, מה עשו אז האנשים, מה עשית שם?

צופיה: הייתי שנה בבית. קודם כל היה צריך להשיג אוכל. ז"א ללכת ולקנות. ולא בכל מקום היה. גם היו עדיין חנויות מכולת והיה השוק. בשוק מכרו בעיקר הגויים, אבל היו בו גם כן יהודים. כן-לפי דעתי גם בתקופת הנאצים עדיין היו בשוק מוכרים יהודים. אבל אני לא יודעת באיזה יחס הם היו. כן, היהודים התעסקו גם במסחר בתקופת הגרמנים. כשראייתי את הטוריה מהגינה שלנו שם היה בית נהדר של דוד אחד שלי והכל הלך (בהפגזה) ושמה היו 2 חנויות והכל הלך. אנשים חיפשו עבודה בכל מה שאפשר. ארגנו עבודות, לכן היו האנשים, היודנראט. את אדון פומרנץ אני זוכרת טוב. אשתו **מריק** הבן שלו למד איתי בבית הספר ומספר הטלפון שלו היה 100... הוא היה עורך דין לפני שהגרמנים הגיעו. היה לו בית יפה ואשה יפה. היו אנשים נחמדים. הם לא היו ממש ידידים של הורי. ידידי הורי היו בעיקר מורים של בית ספר קלרה ארליך, שם שימש אבא כרופא. אם הייתי אומרת בבית ספר משהו שאני לא צריכה להגיד, אז עד שהייתי חוזרת הביתה ההורים

כבר ידעו על כך. אבל ההורים סלחו לי... היה ביודנראט גם אדון כהן. הם באו מקרקוב או ממקום דומה (פליטיים). היתה להם בת שגם היתה חברה שלי. הם לא היו קובלאים, אבל הם ידעו איך לדבר עם הגרמנים. אז, בתקופה שהם עוד דברו איתנו, עם היהודים. זה לא ככה שראו אותך ומיד נתנו לך מכות או משהו. תתאר לעצמך שאני לא נתקלתי ממש עם חייל גרמני. כל השנים שברחתי מהגרמנים, אף פעם לא בדקו לי תעודות. אני מניחה שזה כי הייתי חוצפנית. לדוגמה כשהלכתי בברסט-ליטובסק (עיר כ-80 ק"מ מצפון לקובל, אליה ברחתי תחילה סופי) כשחזרתי הביתה מבית החולים, שם עבדתי בניקיון, אז הייתי עוברת ליד החיילים, לא בורחת מהם, להפך עוברת לצד שלהם והולכת עם ראש למעלה. בקובל, כיהודיה, הסתובבתי כמה שפחות. בהתחלה הלכנו עם הטלאי הכחול-לבן. היו לי חברים פולנים, היה לי חבר אחד טוב, את אבא שלו רצחו הגרמנים, היה בא לאמא שלי ואמר לה: תרשי לה להוריד את הטלאי ונלך לטייל. כן, הסתכנתי והורדתי את הסרט, כמובן זה היה אסור ומסוכן מאוד, אבל אני לא הייתי היחידה. הסיפור (ההישרדות) שלי מאוד צנוע, היו סיפורים שלא מן העולם הזה. לא היה לי מגע עם השלטונות הנאצים. עבדתי בבית מרקחת אצל אוקראיני. במקור המקום היה שיד ליהודים וגם הם עבדו שמה עם הכיבוש. הבית מרקחת היה ברחוב נובו-קוליובה, ליד ליסטפודובה. האוקראיני התנהג אלינו, היהודים, מאוד בסדר. היו גם אוקראינים כאלו. לאוקראיני היתה חברה רוסיה ופרמצבטית (הכנת תרופות) פולניה ואני זוכרת את הדברים הטובים שהביאה לנו מהבית. לנו כבר לא היו דברים טובים, המצב כבר היה קשה.

משה פרל היה רק בהתחלה ביודנראט. קרה שם משהו. אני חושבת שהגרמנים עצרו אותנו. עצרו כמעט את כולם, את פומרנץ עצרו, את כהן. כמה מהרופאים עצרו והרגו אחר כך. כשהוקמו הגטאות הגדול והקטן שבו היינו, הכל היה כבר מהיר. הבית של סבתא שלי שגרה מול הגטו, בסביבות גימנסיה קלרה ארליך, היה מחוץ לגטו הקטן. בתקופת הגרמנים היינו כמעט שנה בבית. הגרמנים מדי פעם באו, הוציאו מזרונים וכל מיני דברים, כששמענו (לפני הקמת הגיטאות) שתופסים יהודים היינו מסתתרים מתחת לגג. התרגלנו לכל מיני דברים...

היה קשר טלפוני. באותה תקופה היו מעט מכשירי טלפונים, אני זוכרת שהמספר שלנו היה 120, לדוד **יוסף** ולסבתא היה טלפון שמספרו 147. היו טלפונים למורים, לעורכי הדין, לרופאים ולסוחרים הגדולים. הקווים עדיין פעלו בשנה הראשונה. אבל כמובן המצב היה קשה מאוד. תפסו והרגו יהודים. עדיין לא היינו בטוחים למה מסוגלים הגרמנים.

כדי להגיע לבית המרקחת יצאתי מהגטו. לקראת היציאה היינו מסתדרים בקבוצות. הסתדרנו בקבוצות עם תעודות ואישורי היציאה, לא היה חשוב שלא עבדנו ביחד. כך היה להם נוח יותר. בחזרה מעבודה אני חושבת שחיכינו (מחוץ לגטו) שיתקבצו כמה אנשים וביחד נכנסנו. שאלה: האם הגרמנים ניסו להשפיל אתכם?

צופיה: להשפיל ניסו לא רק הגרמנים... היו רופאים שהיו יודים שהיו באים אלנו (לפני המלחמה). ד"ר גרטלוב למשל. רופא וותיק שהפסיק להכיר את אבא. אני לא ראיתי מקרי התעללות כמו משיכת זקן וכדומה. חוץ מזה בקובל לא היו כל כך הרבה (אנשים עם) זקנים...

אמא היתה רופאת שיניים, עבדה בהתנדבות בלי לקבל כסף. עוד בזמן השלטון הפולני היא עבדה בהתנדבות ב"טאז". בבית היה לה "קבינט", חדר עבודה וטכנאי היה בא לעזור לה. בבית היתה כניסה נפרדת וחדר המתנה לחולים. בזמן הרוסים אמא עבדה באיזו קליניקה מחוץ לבית. לאמתו של דבר חדר העבודה שירת בעיקר את אבא, אמא קבלה רק את מי שהיא רצתה. בזמן הגרמנים... (צופיה חושבת ונאנחת) יותר הסתדרנו... האנשים יותר הסתדרו משעשו משהו. אבל היה לה אישור עבודה בתור רופאת שיניים. אני חושבת שהיתה הולכת בתחילת הכיבוש הגרמני לאיזו קליניקה.

הגרמנים לקחו את הרופאים היהודים שיבדקו את החיילים השבויים הרוסים. היה מחנה שבויים רוסי ביציאה מקובל. הוא היה ממוקם בכיוון העיר לוצק. מחנה שבויים גדול, היו שם אלפים,

אלפים. את השבויים היו לוקחים לעבודה, כל מיני עבודות. היו יכולים להעביר אדמה משמאל לימין ומימין לשמאל. עבודות היהודים היו בהתחלה מפוקחות, מאורגנות ע"י היוזנראט. לא היתה הפקרות כללית. השבויים הרוסים לא התארגנו. לדוגמא כשחלו השבויים היו הרבה הדבקויות במחלות. את היהודים רצחו בהתחלה, אבל אחר כך העניינים אורגנו, איכשהו הם עבדו, הכירו אחד את השני, היתה עזרה הדדית בקהילה. אני מניחה שבין השבויים הרוסים היו גם כן יהודים... מאוחר יותר המחנות של הרוסים נעלמו, גמרו עם הרוסים, לאחר מכן הרגו את הרופאים היהודים שטיפלו בשבויים, לא החזירו אותם. אני מניחה שאחותי (פירה) זוכרת שמות של רופאים שלא חזרו. חלקם היו יידיים שלנו...

באופן כללי האנשים (היהודים) בזמן הכיבוש הנאצי היו יותר בריאים מאשר בתקופות הפחות קשות. אנשים לחמו על החיים שלהם, על הבריאות שלהם. בהתחלת הכיבוש טיפלו באנשים החולים ואלו הזקוקים לאשפוז. זה לא היה כמו גטו ורשה שהיה שלוש שנים. תקופת הגטו בקובל היתה קצרה. אבל גם בשנת הכיבוש הראשונה אי אפשר לומר על הגרמנים שהיו הומאניים. הם לא היו, אבל עוד לא ידעו מה עוד הם מסוגלים לעשות... ברובנה היהודים הוכנסו לגיטאות קודם לקובל. האקציה הראשונה היתה שם. בקובל ידעו (ראשי הקהילה) לייצור קשר עם הנאצים. מהנאצים אני זוכרת את מנטיי. היה רוכב בחוצות קובל על אופניים /אופנוע. אפילו בגטו הקטן (שבחולות) היה רוכב על האופנוע. לא, הוא לא פחד להסתובב שם. לא זוכרת על שום התקוממות של יהודי הגטו שבקובל. פעם הוא (מנטיי) נכנס אלינו הביתה ושם היה כלב של גוטקה (בת הדודה). הכלב התחיל לנבוח עליו וטוב שהוא לא הרג אותי, אלא רק את הכלב... לא ראיתי שירה באחרים, או הרביץ ליהודים, רק שמעתי על כך. כשראו אותנו כולם היו בורחים. הוא היה סדיסט, קצין משטרה. היה עוד אחד קסנר. הוא אחראי על היהודים. עליו רק שמעתי, אותו לא ראיתי. אלינו הביתה נכנסו כל מיני גרמנים. בהתחלה היו נכנסים ולוקחים מהבית חפצים. אוכל, כל מה שאפשר. שתקנו, לא הגבנו לכך. גם לא מכירה מקובל כאלו שהתקוממו. אתה שואל מה אנשים באותה תקופה חשבו, הרגישו, עשו: אבל הכל היה אז כל-כך לא נורמאלי. מצב שכל-כך קשה להבין... זה אולי לא ימצא חן בעיניך: אפילו חיילים שלנו נכנסים לאיזה מקום ומאבדים את הגבול בין מותר לאסור. ואז עושים כל מיני דברים שאתה חושב: בשביל מה? מה זה נותן לנו, מה זה נותן להם? אבל ישנו הכעס הזה, הרוגז הזה ואז הם יורים... אני מנסה לומר שאנשים מאבדים את הגבול. הגרמנים איבדו את הגבול כבר בשנת 1933-4. היהודים כבר לא היו בעיניהם בני אדם.

בתקופת הגטו המקום הכי טוב היה בעבודה. כשחזרנו בערב הביתה היינו יושבים. אפילו חשמל כבר לא היה לנו, נרות היו. מים עוד היו, מהפומפות. השתדלנו להסתובב מה שפחות בתחום הגטו. לא ליפול על מי שלא צריך. הנאצים היו נכנסים מדי-פעם לתוך הגטו, לא כבודדים. אזור הגטו היה קטן.

בקובל היו אז כ-20000 יהודים, גם אני עבדתי אז ברשימות. רשמנו את האנשים. רצינו לדעת כמה יהודים יש בעיר (כעין מפקד אוכלוסין). זו היתה יוזמת אדון פרל ואנשים אחרים. הרשימות למעשה הוכנו בתקופת הנאצים, עוד לפני שהוקמו הגטאות. היהודים, אני חושבת, בעצמם רצו לדעת. היו כאלו שלא היה להם מה ללבוש. אז אנחנו, הצעירים, היינו הולכים מבית לבית, ובבתים המסודרים היינו מבקשים סוודר ז'קט, מעיל, מעין עזרה הדדית וגמילות חסד. כן, היו מבין היהודים כאלו שרעבו לחם. את הלחם השיגו באמצעות "כרטיסים". אני הייתי מקבלת לחם והייתי חוזרת הביתה לא עם כסף כי עם לחם. ע"י הבית מרקחת היתה מאפיה והם היו מביאים לנו, לבית המרקחת, כל יום חלקי כיכרות לחם. הייתי באה הביתה עם חתיכת לחם.

בשנה הראשונה לכיבוש, עוד לפני הקמת הגטאות, גם אבא היה מביא מזון. לא רק מבית החולים הוא גם היה מבקר חולים, גם גויים שהוא היה הרופא שלהם. היינו זקוקים להרבה מזון, היו

אצלנו הרבה אנשים בבית, היו צריכים לדאוג להרבה אנשים. בקובל עצמה לא הייתי רעבה ללחם, רק מאוחר יותר שברחתי מהגטו ומקובל. לא הייתי רעבה בקובל באופן מיוחד. לאנשים אחרים היה קשה. היה אז כאמור איזשהו ארגון. ואז ערכנו את השמות. ביקשו שנציין ברחוב הזה והזה כמה יהודים נמצאים. הלכנו מבית לבית. אמרתי: אני סופקה זיסקינד... הרבה אנשים לא היו מוכנים להגיד לנו את שמם. פחדו, לא, לא חושבת שחשבו שאנחנו משתפי פעולה עם הגרמנים. הם פחדו להיות רשומים. אני זוכרת שאחר כך כאשר ישבנו וסיכמנו היו בסביבות 20000 יהודים בשני חלקי העיר. זה כלל לפי דעתי את המספר הכולל של היהודים, כולל הפליטים. זה המספר בערך, בערך. כך דיברנו בינינו (אלו שארגנו את הרשימות). למה אני זוכרת את זה? מכיוון שבקובל (במקור, לפני המלחמה, עד 1939) לא היו כל-כך הרבה אנשים. כשספרנו אותם פתאום היו המון פליטים שלא הספיקו לברוח, שהרוסים לא הכניסו אותם לרכבות שיצאו מהעיר, שהלכו ברגל. כן, הלכו ברגל. היה לי בן-דוד שלמד רפואה בלמברג-לבוב. הוא הלך ברגל מלבוב עד לסיביר, למקום שאליו הוריו נשלחו. כן, הוא פגש אותם שם. דיטק (דיטולד?) לוי שמו. הוא בא אלינו לקובל והמשיך הלאה. היו כל מיני אנשים שהצטרפו אליו בדרך, שנפלו בדרך... וחזרה לרשימות: אני לא יודעת אם היונדראט יזם את הרשימות, כי היונדראט שיתף פעולה עם הגרמנים, (כמובן) במטרה להציל את היהודים.

שאלה: פרל ארגן את הרשימות, אולי פומרנץ?

צופיה: לא, לא, לא. אנחנו הצעירים עשינו זאת. המטרה היתה (לדעת את מצב) האנשים, רצו לעזור. אולי לדעת אם יחפשו את האנשים לאחר המלחמה. היינו כ-30 חברה שעסקו ברשימות. אני הלכתי עם שושנה פרל.

שאלה: אגב, אנו יודעים מהכתובים ששושנה היתה פעילה ציונית בזמן הסובייטים. מה קרה לשושנה בזמן הכיבוש הנאצי?

צופיה: לא, לא זוכרת. אבל היא היתה כנראה בגטו. בכל אופן היתה בקובל בזמן הגרמנים.

שאלה: היהודים בזמן הגרמנים הורשו לעזוב את העיר, או שהם ברחו?

צופיה: לא, לא הורשו. היה עוצר בלילות, בודאי. כל יום בערב היה עוצר. לא הסתובבו ברחובות ופקחו על כך גרמנים או אוקראינים. היו יהודים, לא חיילים, היו שוטרים יהודים קבלו על ידי כך כרטיס עבודה מהגרמנים. הם היו תחת היונדראט.

שאלה: אם כך היונדראט לא היו כל-כך "כשרים" כי היו צריכים להראות, להוכיח לגרמנים שהם שומרים שיהודים לא בורחים.

צופיה (בקול נמוך ובעצב): נכון, נכון.

שאלה: אולי אפילו תפסו יהודים ומסרו קצת...

צופיה: אולי, אולי... אני פוחדת להגיד משהו שאני לא בטוחה בו. אבל היה לי שמה ידיד מהעיר ראדום, שלעמקא (שלמה?) אנדלסמן שמו (כנראה זה האיש שהעיד במשפט הנאצים והשופטים קיבלו את עדותו). גם הוא היה אצלנו בבית, היה בודד והוא לא קיבל עבודה, ואז הוא התנדב. הוא היה כאילו שוטר. לא יודעת אם התנדב או נידבו אותו. רצו אנשים שאפשר לסמוך עליהם, שנידמה שאפשר לסמוך עליהם. אני חושבת ש **בבה מנזה** היא פגשה אותו אחר כך בתור גוי. אלי (ארצה) הוא הגיע בכלל מאוסטרליה. הוא נשאר חי, הסתתר (בזמן המלחמה) והוא היה מבקר בארץ ואז בא תמיד אלינו. אחר כך כשהתחילו לנקות את הגטו וידעו שזה הסוף, הוא נכנס לרכבת ונסע הלוך וחזור, כך הוא סיפר לנו, שלא יתפסו אותו. הגיע עד לאודסה, שגם אני הגעתי לשם. אבל הוא כבר איננו (נפטר). אני לא חושבת שהוא אישית תפס יהודים, אבל מישהו אולי תפס. הגרמנים אחר כך הרגו את השוטרים היהודים. בשוטרים אחרים אני לא נזכרת, אותו (את אנדלסמן) אני זוכרת, הוא היה מראדום וגם אמא שלי מראדום. גם בגטו הוא המשיך לגור איתנו. אחר כך עזבתי את הגטו והוא נשאר ונפגשנו בארץ. הכל נורא מסובך. אני לא חושבת שהרבה אפשר היה לעשות. אבל משהו לעשות היה צריך.

שאלה : עשו משהו?

צופיה : בקובל אני חושבת שלא הספיקו . תקופת הגטו היתה קצרה וקודם , בשנה הראשונה , עדיין לא ידענו בדיוק. גם על רצח מאות היהודים בימים הראשונים נודע לנו מאוחר .

שאלה : מה קרה עם המשפחות שגרו בגטו בשכונות אליכם ?

צופיה : לידנו גרו השכנים של סבתא . לא זוכרת .

שאלה : העבירו את היהודים שהגרמנים היו זקוקים להם מאזור העיר הישנה לגטו הקטן

שבחולות, וההפך : את הלא נחוצים העבירו לגטו שבעיר העתיקה ?

צופיה : לא הרבה .

שאלה : כמה זמן הגטו שבעיר היה קיים עד חיסולו באקציה הראשונה ?

צופיה : לקח זמן להתארגן (לגרמנים), אני חושבת כחודש חודשיים . והיהודים לא נעלמו ביום אחד ,

חלק גם הסתתרו ואחר כך נתפסו והובלו לבית הכנסת , כמו שכתוב (בספר קו בל). האקציה

הראשונה היתה למעשה כשהגיעו הגרמנים לקובל . על האקציה מהגטו שבעיר העתיקה ידענו .

הגויים סיפרו .

שאלה : תתארי לי את מבנה הגטו .

צופיה : עשו גדר מסביב לגטו . מקרשים , לא מגדר תיל . היהודים הקימו זאת . זה לקח כמה ימים .

בתהליך הקפת אזור הגטו (אני חושבת ש) לא ברחו יהודים . לא היה לאן לברוח . ליערות? זה לא

היה כל כך פשוט לברוח ליער .

שאלה : הייתם צעירים, בני 17-18 ...

צופיה : אנחנו ברחנו ... כחודש לאחר שהשמידו את יהודי הגטו הגדול ברחנו .

שאלה : ידועים לך עוד מקרי בריחה מהגטו שבקובל? האם פתאום יום אחד החלטתם לברוח?

צופיה : לא, היתה הכנה . היתה חברה שגם עבדה בבית המרקחת והיא סדרה לי את התעודות . ואני

יצאתי מהגטו, היה אפשר איכשהו, מי שרצה יכול היה לצאת . הגדר לא היתה חזקה כל כך . אפשר

היה לברוח , אבל לא בקלות . היו פרצות בגדר . כשיצאתי לקחתי את התעודות האריות ואת מה

שהיה לי בגטו (אישורי עבודה) דחפתי באיזהו מקום , כי לא הייתי בטוחה במאה אחוז אם זה ערב

מתאים לברוח . ובאמת באותו לילה חזרתי הביתה . ההורים ישבו בבית מודאגים וחיכו . בניסיון

הבריחה הראשונה היינו ארבעה וגם בבריחה השנייה .

שאלה : איפה גרו יתר השלשה שברחו איתך?

צופיה : כולם גרו בגטו הקטן . אחד מהם היה בן-דוד שגר אצלנו ובא מלובלין , בן של בת דודה של

אבא . אצלנו בבית הכרתי משפחה גדולה מאוד (של הפליטים) שכולם ברחו מזרחה (לקובל)...

אחת היתה חברה של בן הדוד , של אדק , היתה לה בארץ אחות שרצתה לשמוע ממני פרטים מה

קרה . אני אמרתי לאדק שהוא לא י כול לצאת ביחד איתה . היא נראתה כמו "עשר יהודיות" .

נראתה מאוד יהודיה וזה מאוד סיכן אותנו . אבל אמרנו שתשים משהו על הראש . ועוד חבר אחד .

לכל אחד מאיתנו היתה כתובת בברסט ליטובסק (בריסק דליטא).

ממש מול גדר הגטו גרו הפולנים והאוקראינים . חצי רחוב היה הגטו ומעבר ל כביש המדרכה ובתי

הגויים . בערב לפעמים נפגשנו עם החברים . ישבו על יד השולחן , שתינו תה אני חושבת . כן ,

דיברנו . דיברנו על איך אפשר לברוח . לבית המרקחת היו באים חברים פולנים . כן, הפולנים ניסו

לעזור לי . הם שארגנו את התעודות , אבל לא רק זה : הם הביאו אוכל שחבתי איתי לגטו . היו לי

הרבה שנים חברים פולניים . קובל לא היתה כזו עיר חצויה בין היהודים והגויים .

שאלה : בעצם הברחת אוכל לגטו , או שמותר היה להכניס אוכל?

צופיה : לא . לא הייתי סוחבת הרבה לגטו . משהו בשביל לבשל איזשהו מרק . אחר כך באמת כבר

לא היה הרבה , היינו רעבים הרבה . תלוי מי . היו כאלו שהיה להם והיו כאלה שלא היה .

אני עד היום לא יודעת איך אבא ואמא שלי נהרגו . אני לא הייתי כבר אז אבל גוטקה היתה . היא

נפלה, כשירו היא נפלה ביחד עם אלו שנפלו ואחר כך יצאה (מהבור). זה קרה כשעברה מהגטו הקטן

לגטו הגדול. אני ברחתי מהגטו הקטן. אחר כך העבירו את היהודים מהגטו הקטן לגטו הגדול. שמעתי על כך. הפולנים שגרתי אצלם (בבריסק) היתה להם משפחה בקובל. כן, סיפרו לי. אבא ואמא שלחו לי אפילו בגדים במזוודות עם מישהו מעובדי הרכבת. אחרי פחות מחודש שהעבירו אותם מהגטו הקטן לגדול היתה ליקוידציה (חיסול, סילוק), גמרו אותם. שאלה: האם גוטקה זיסקינד בת הדודה שלך סיפרה מה בדיוק קרה? צופיה: היא סיפרה שהיא שכבה והיתה מכוסה והיא לא נפצעה, שום דבר. שאלה: האם את יודעת איך בדיוק הוציאו את היהודים להורג? צופיה: הוציאו אותם מהבתים ואמרו להם ללכת. לבכובה. אני חושבת שבבכובה ירו בהם. שאלה: ידעת שהם היו צריכים לפשוט את הבגדים לפני שנרצחו? צופיה: כן. היו שם הרבה אנשים. אז אחת הסתתרה (בת הדודה שהצליחה להימלט מהמוות). אבל אבא ואמא שלי לא היו איתה. סבתא היתה, ההורים לא ברחו, אמרו לי שהם לקחו איזה תרופות (להתאבד)...

שאלה: האם ההורים אמרו לך שהם מתכוונים לעשות כך? צופיה: לא. לא דיברנו על כך. כך סיפרו לי. הבת דודה משם הלכה לחברה שלה, פולניה ואבא שהיה עורך דין. האח שלה למד איתי בבית הספר. חברה שלי, זו שעבדה איתי (בבית המרקחת) אחותה גרה בוורשה, אז היא שלחה את בת דודתי לוורשה. הבת דודה נראתה מצוין, דומה לפולניה. כשהייתי עם נעמי (החברה הקובלאית שפגשה בבריסק) חשבנו לאן לברוח- מזרחה או מערבה- חשבנו שזה אולי אבסורד לנסוע לקייב או לוורשה, אבל מזרחה יהיה יותר בטוח. גוטקה עבדה בוורשה בתור עוזרת, שמרה שם על איזה תינוק. כן, היא היתה צעירה ממני, היתה אז כבת 14 או פחות. אחר כך שלחו אותה לגרמניה לעבודה. לגור באיזה כפר גרמני, בתור אחת פולניה עם תעודות שהיו מזויפות. כן, אני מתארת לעצמי שזה גם סיפרה בקלטת של שפילברג. היא לא סיפרה לי הרבה פרטים. כשהיינו נפגשות בפריז או כשהיתה באה אלי אז לא דיברנו הרבה על זה. אפילו עם בעלי דיברתי מעט מאוד על הדברים האלו. גם הוא לא אהב לדבר על כך. כן, גוטקה עברה טראומה מאוד קשה.

שאלה: כל הסביבה נרצחה ורק היא שרדה, צופיה: כן, אבל תמיד היה מישהו אחד שהצליח וניצל. היא זכתה בזה... שאלה: את חושבת שזה השפיעה על החיים בהמשך? צופיה: בהחלט, בהחלט. לא יודעת אם היו לה סיוטים, זה היא לא סיפרה. כשאחותי חזרה אחרי המלחמה לפולין, דבר ראשון היא התחילה לחפש אחר גוטקה. היא נסעה למחנה בו שהתה גוטקה במטרה לקחת אותה לפריז. שאלה: איזה מחנה? מחנה פליטים, עקורים? צופיה: לא, מחנה עובדים. שאלה: אבל המלחמה כבר הסתיימה צופיה: כן, גוטקה אחרי המלחמה היתה שם בתור פולניה. שאלה: אבל המלחמה הסתיימה כבר...

צופיה: אבל מי היה בטוח. כשהגיעה אחותי הסתבר שיום קודם נסעה גוטקה לדודה במוסקווה. היא זכרה את הכתובת של הדודה. אני חושבת שהמלחמה השפיעה עליה. כי אף פעם לא בנתה את החיים. נשארה לבדה, לא ענתה בדיוק כששאלתי אותה על כך. היא היתה בחורה יפה והיו לה הרבה מחזורים. אפילו פה בחולון, אצלנו... היא גמרה שמה קונסרבטוריום, ניגנה, פה בארץ כולם הכירו את כולם, הבאתי את אחד מהמנהלים המוזיקליים בתל אביב שאמר לי שמבחינתו מחר היא יכולה להתחיל בעבודה. אבל היא לא רצתה להישאר. היתה מורה למקהלות. אחר כך בפריז בן-דודי סידר לה עבודה בצים- הוא היה רופא בצים. חלום חייה היה כל הזמן אמריקה. והיא הגיעה לשם וגרה בדירה די מסכנה. אני לא יודעת אם גוטקה הכירה את אנשי קובל בניו-יורק,

אבל רוז'ה הכירה את כולם . עכשיו כשגוטקה חלתה חיפשתי מי יכול לעזור לה שמה , אבל לא הספקתי...

שאלה : למה היא לא העידה במשפט הנאצים ?

סופיה : היא השתתפה , אבל אני לא יודעת באיזה משפט . לא בזה שבגרמניה. היה משפט הרבה יותר מאוחר . אני לא יודעת אם זה היה ממש משפט , משהו בהולנד , או בבריטל . אני לא יודעת פרטים , רוז'ה יודעת יותר . אני אירחנו את החברה שלה אצל דובי , הבן שלי . היא באה עם בעלה והיתה בין אלו שגם השתתפו . אני חושבת שיש איזה תיעוד על המשפט . אני אשאל את דובי אם יש לו כתובת של אלו שאז אירחנו . הם באו ארצה אחרי גוטקה נפטרה . היא (האשה האורחת) דברה כל כך הרבה שהפסקתי להקשיב לה...

שאלה : נחזור לגטו בו נמצאו היהודים . ליד ומסביב לגטו , הגויים ניהלו חיים רגילים ?

צופיה : לא יודעת אם ממש רגילים . אבל חיים .

שאלה : ואת , כל יום הלכת לעבודה מחוץ לגטו ?

צופיה : בודאי . כל ימות השבוע . ביום ראשון ה בית מרקחת היה כנראה סגור . הבית מרקחת פעל כרגיל . אני לא זוכרת אם בתוך הגטו היה בית מרקחת .

שאלה : האם ההיית חייבת לחזור כל לילה ? האם עשו רישום מי יוצא ומי נכנס ?

צופיה : לא עד כדי כך .

שאלה : תיאורטית היית יכולה להישאר בלילה בבית המרקחת

צופיה : כן , ככה אני יצאתי . יצאתי ככה בערב מהגטו . בערב כי לא רציתי שמישהו יכיר אותי באור יום , קובל עיר קטנה . הגדר היתה שם כזו שאפשר להזיז . יצאתי וחזרתי משם . זה היה בדיוק מול תחנת הרכבת . הלכתי וקניתי 4 כרטיסים ולא שאלו אותי שום דבר . ואחר כך ישבנו וחיכינו לרכבת . ישבנו כאילו ביחד וכאילו לא ביחד .

שאלה : בודאי פחדתם מאוד ...

צופיה : כשאדם כל כך פוחד אז אחר כך הוא מפסיק לפחד . רק חושבים איך זה יעבור מהר . לא דיברנו בינינו . כל אחד היה עם המחשבות שלו . החבר שהיה איתי היה (סתם) חבר , אבל לא חבר (של ממש) . הוא היה גם קרוב של משפחת כוהן , זה מהידנראט .

שאלה : והבחורה שהיתה איתכם , בת כמה היתה ?

צופיה : הם (הקרובים) יודעים פה , מכיוון שהיו לה קרובים בארץ . כבר לא זוכרת מי המשפחה . אחותה , או דודה שלה היתה בוועד קובל . לא זוכרת את השם . לא , לא זוכרת איזה מקצוע היה לה .

שאלה : לא היית חברה שלה . למה בעצם לא לקחת חברות שלך ?

צופיה : לא אני בדיוק ארגנתי את הבריחה . החברה שלי (הפולניה) עזרה . אני רציתי לברוח

שאלה : גם כל השלושה רצו לברוח ?

צופיה : קודם כל 2 הבחורים נראו פנטסטי , כמו אריים . זה היה חשוב . ודיברו פולנית בצורה טובה . לא כל אחד דיבר טוב .

שאלה : האם ההורים עודדו אותך לברוח ? איך הם קיבלו זאת ?

צופיה איך נפרדתי ? (משהה את התשובה) : עצוב . לא , לא אמרו לי להישאר . לא היה כבר למה להישאר .

שאלה : כי רצחו כבר את יהודי הגטו הראשון

צופיה : בודאי... לא היה למה להישאר

כך הרבה אנשים בודדים באו (אנשים שניצלו ובאו ארצה לאחר המלחמה) . פה בא בן- דוד וההורים שלו נרצחו ופה בא אמא של מישהו שאת הילדים שלה רצחו ... זה היה כל כך נורא ואיום שקשה לתאר . כשבאתי לברסט ליטובסק אז שמה עוד היה עוד גטו והיו עוד יהודים .

המצב היה נורא , לא היה מה להפסיד . ובכל זאת לחמו על החיים . רצו לחיות . לא חשבו , לא האמינו שיהרגו את כולם . לאבא היו ידידים והציעו לו לברוח . גם היה לו פרצוף די גויי . אבא היה תמיד מספר שבזמן הפוגרומים בקיב הוא טייל ברחובות ואף אחד לא חשד בו . הציעו לו (בקובל) להסתתר לבד . אבל הוא לא רצה להשאיר את המשפחה . היתה לו מלבד אשתו גם אמא ודודות . כל אלו גרו איתנו .

שאלה : על פי דפי המידע ביד ושם אפשר למצוא את אלו שנספו צופיה : לאמא של אבא קראו בתיה . בתיה , בסל, זיסקינד (לא מופיעה ברשימות דפי עד) . אידה המוזכרת באחד הדפים זו אמא של גוטקה . יונה זיסקינד לא מוכר . יוסף זיסקינד זה האח של אבא שנירצח עם כניסת הנאצים . ז'וזיק זיסקינד המוזכר בדפי העד הוא בן דוד של אבא . ווטל זה האבא של ז'וזיק . אנחנו מסרנו ליד ושם את הכל . אם זה הגיע אני לא בטוחה . חייה זיסקינד לא מוכרת . לוי צבי שהכניס את השמות ליד ושם הוא דוד שהיה נשוי עם אחות של אמא . יש לו בן . גם דבורה לא ידועה . אני מתארת לעצמי שהיו כמה משפחות זיסקינד בקובל .

שאלה : כשהייתם בגטו, שיחקתם ביניכם, דומינו שח? איך העברתם את הזמן? צופיה : דיברנו ... פנטזיות... לא שיחקנו , אולי זה לא היה אסור , אבל מי... זה היה בכלל ... אפילו היום זה נראה לי פנטסטי . הגטו היה כל כך קצר, קצר מדי .

שאלה : הקהילה היהודית לא ארגנה משהו, איזו פעילות מסוימת? צופיה : היינו מתכנסים בקבוצות קטנות והיינו מדברים ... אני לא יודעת . שאלה : למה הצעירים לא עשו משהו, נגיד מרד, ניסו לרצוח את מנטי :

צופיה : קודם כל אז יהודים לא התמרדו . אם היו מתמרדים ... לו היו יודעים... כמו שאחר כך באו שליחים והסבירו והוציאו אנשים החוצה (מהגטו) וקיבלו נשק . פה לא היה שום דבר . אני לא יודעת על כל התמרדות , או מגעים עם הפרטיזנים ביערות . היו כאלו שהתמרדו , אבל התמרדו בצורה אחרת . לא היה מרד מאורגן . היו אנשים שאמרו "תהרגו אותי, אני לא רוצה לחיות" .

שאלה : בשנה הראשונה, עוד לפני הגטו, לא ראית יהודים שנרצחו? צופיה : לא . לא . אבל יתכן שכשהיו אז אקציות כאלו לא נתנו לי לצאת החוצה . יכול להיות . תמיד היה מישהו בבית .

שאלה : אמרת שניתקו אתכם מהחשמל. מה עם מים? צופיה : את החשמל ניתקו כשהיינו בגטו הקטן . כשהיינו בבית היה חשמל , אולי זמני , היה ולא היה . אני לא זוכרת . כל כך הרבה שנים עברו . ויש עוד משהו : אולי אני לא רציתי לזכור . כשעליתי ארצה הייתי אני, סופקה זיסקינד ולא רציתי לספר שהרביצו לי , או שמישהו עשה לי משהו ... זה לא .

שאלה : הרביצו לך? צופיה : לא .

שאלה : איזו עבודה עשית בבית המרקחת? צופיה : אל תצחק , אך כשיצאתי לפנסיה הלכתי לעבוד בהתנדבות בבית החולים "וולפסון" . עבדתי במעבדה . עדיין זכרתי דברים מבית המרקחת . הדברים השתנו מאז ימי המרקחת בקובל , אבל בכל זאת (הייתי בעניינים) .

שאלה : את לא זוכרת על אירועים מיוחדים בזמן הכיבוש הנאצי, איזה תיאטרון, איזה חוג, אולי לימוד עברית בצוותא?

צופיה : לא . לא היה . היה רק פחד . היה בראש שלנו איך לצאת מהגטו ולהיכנס אליו , ולהביא משהו ולדאוג ל לכת בצד הנכון ועל הכביש ולא על המדרכות , כבר לא היו אז נסיעות בכרכרות , היהודים הלכו רק ברגל .

שאלה : בזמן הגרמנים גידלתם ירקות, פירות? צופיה : גם זה לא . בבית שעברנו אליו בגטו לא היה מקום לכך , לא היה שטח פנוי .

שאלה: היו באותה עת יהודים שהתעסקו במסחר, בכספים?
צופיה: בהחלט כן. אפילו בזמן הגטו. היו זקוקים לדברים. תתאר לעצמך שנולד תינוק, נולד בבית, היתה מיילדת. הגרמנים לא ידעו על כל מה שקורה בגטו.
שאלה: את זוכרת טכס ברית מילה שנערך בגטו? אולי טכסי חתונה?
צופיה: לא. לא זכור לי.

שאלה: טכסי קבורה, הלוויות?
צופיה: נתנו, הלכו אחרי הארון רק מספר אנשים. היודנראט אני חושבת סידר זאת.
שאלה: אנשים אהבו אחד את השני? הרי ידעו שגורלם נחרץ, היתה אולי מה שנקרא "הפקרות מינית"?
צופיה: עניינים האלו לא היו חשובים. אולי היה משהו, אני לא יודעת. הכל כנראה הדחיקו.

שאלה: לא היו גנבות של אוכל, האם האנשים הפכו שונים עם לחץ החיים בגטו?
צופיה: אולי... אל תשכח שהייתי בבית עם אבא ואמא. ומסביב דודים ודודות. והייתי יוצאת לפעמים מהגטו עם חבר וחברה לטייל קצת. לפני הקמת הגטו היינו יוצאים ויושבים על שפת הטרסה.

שאלה: אני מנסה מכל הכיוונים להבין יותר על החיים באותה תקופה...
צופיה: אתה לא תוכל להבין. כשאני חוזרת היום על כל השנים האלו גם אני לא מבינה. למה לא לקחנו סכין ולא שחטנו את הנאצי. כנראה ולא רק פחדנו על עצמנו, גם חשבנו מה עלולים לעשות הגרמנים לכל היהודים. להורים ולכולם. זה קשה בכלל להבין... אפשר להמשיך לחיות הלאה אם אתה שם את זה הצידה (את הזיכרונות). אני משתדלת לזכור את ההורים בתקופות הטובות שלנו....

הבן של ד"ר צבי לוי (המוזכר קודם) בא ורשם גם כן אצלי סיפורים. אבי לוי שמו. הוא מרדום אבל רצה לדעת ממני מה קרה. אחיו עובד בטלביזיה: בני אורי (?). לא, לא מוכנה להתראיין בתוכנית בית הורי אצל רות בקי. אין לי משהו מיוחד לומר.

במהלך הראיון צופיה נזכרת: **חונא שמרוק** היה בארץ פרופסור גדול להיסטוריה באוניברסיטה הוא עזב את רוסיה עם אחותי. אחותי עם מירון ופרידה הגיעו לפריז, הם היו ידידים שלו. בנה לו בית ברחביה. מירון היה בתקופת הרוסים מנהל בית ספר. וחונא שהיה צעיר ממנו היה מורה שם. הם ברחו ביחד מקובל. (פרטים על האיש במאמר מוסגר בסוף).

מאמר מוסגר: **פרופסור חנא שמרוק** מתוך האינטרנט: ויקיפדיה, האנציקלופדיה החופשית

חנא שמרוק (1921 - 1997), היסטוריון, בלשן של לשון היידיש וספרותה, מגדולי חוקרי ספרות היידיש בברית המועצות וחתן פרס ישראל. שמרוק נולד בורשה בירת פולין בשנת 1921. הלך בילדותו לגן יהודי של תנועת ה"בונד", ושם נפגש לראשונה לא רק עם היידיש הספרותית אלא גם עם העברית. הוריו רצו לשלחו לבית ספר של הבונד, אבל סבו התנגד ודרש שהילד ילמד עברית ב"חדר מתוקן". הוא למד בחדר מתוקן פרטי פולני, תלמוד ותנ"ך. מן הבית ידע גם רוסית. שמרוק החל ללמוד באוניברסיטה של ורשה, אך עם הפלישה הנאצית לפולין ב-1939 נמלט לברית המועצות. הוא רצה להמשיך ללמוד באוניברסיטה, אולם נעצר בידי השלטונות הסובייטים. שהה בברית המועצות שבע שנים, עד 1946. כשחזר לפולין עם תום המלחמה, התברר לו שכל משפחתו נשמדה והוא יצר קשר עם סבו ומשפחתו שישבו בארץ עוד מסוף שנות השלושים. הוא החל את מסעו לארץ ישראל בשנת 1946, אך התעכב במחנות העקורים בגרמניה כשנתיים, עד 1948. עלה לישראל בשנת 1949 והתגייס לצה"ל. בעת שרותו בירושלים למד יידיש בעזרת מפקדיו שסייעו בידו. השלים לימודיו באוניברסיטה העברית, נמנה עם מייסדי החוג ליידיש ומשנת 1965 שימש בה כפרופסור לספרות יידיש. הרחיב את תחומי מחקרו לתרבות אשכנז. בשנת 1957 הקים את "המרכז לחקר ולתיעוד יהדות מזרח אירופה". בשנת 1982 הקים את "המרכז לחקר יהודי פולין ותרבותם". היה חבר האקדמיה הלאומית למדעים. חנא שמרוק זכה בפרס איציק מאנגר בשנת 1983, ובשנת 1996 הוענק לו פרס ישראל על "חקר לשונות היהודים". נפטר בשנת 1997. ארכיונו נמסר לאחר מותו למחלקת כתיבי היד בבית הספרים הלאומי.

